

Az első pécsi zsidó táncmester

Írásom egy jelenleg is folyó kutatómunka egy részletének pillanatfelvétele. Témája a Pécsen és Baranyában egykor működő táncmesterek¹ élete, tevékenysége és a kulturális életre gyakorolt hatása. A 18. század elejétől a 20. század közepéig Pécsen élő és működő táncmesterek közül kilenc volt zsidó származású. Írásomban a jelenleg rendelkezésre álló adattöredékek mozaikjából egy helyi táncmester életét, tevékenységét, és a helyi társadalomba történő integrálódását próbálom feltárni: hogy miként tudott zsidóként egy összezáró, provinciális városi társadalom elfogadott tagjává válni.

Preusz József egyike az első pécsi zsidó családfőknek, és talán utolsó képviselője lehetett a klasszikus műveltségű táncmestereknek. Hangsúlyozom, hogy életével és működésével kapcsolatban néhány anyakönyvi adattal és a betelepelési kérelmével kapcsolatban keletkezett iratokkal rendelkezünk csupán, illetve a korabeli kiadványokban (sajtó, évkönyvek) és helytörténeti munkákban említik meg a nevét. Munkásságát teljességében még nem ismerjük. Jelentőségének megértéséhez fontos bemutatni a táncmesterséget magát is, hiszen a társastáncok tanításával egy olyan polgári intézmény kialakításában és fenntartásában² vállalt szerepet, mely része volt a városi polgárság táncműveltségének,³ de nem volt része a hagyományos zsidó kultúrának. Életének, munkásságának,

□ Balogh János néptáncpedagógus, közoktatási vezető, az SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék MA másodéves hallgatója, táncantropológia – táncfolklorisztika szakirányon.

¹ A klasszikus műveltségű táncmestereket jellemezte a nyelvek ismerete, jártasság a különböző korok táncaiban, hangszeres játékban, a kor társaséletére vonatkozó illemszabályaiban. Lásd még 3. lábjegyzet.

² Szervezett, rendszeres, nyilvános és vegyes nemű társasági táncok tanítása a városi polgárságnak a 19. század közepétől, illetve oktatóinak szervezetekbe tömörülése a 19. század végétől.

³ Az egyén, illetve a közösség által ismert és többségében a gyakorlatban is alkalmazott, különböző korokból származó eltérő formájú táncok összessége, az ezekhez tartozó illemszabályokkal.

a zenei és táncműveltségben játszott szerepének megismerése nemcsak Pécs, de a tánc történeti kutatások szempontjából is fontos törekvés.

Táncmesterség

A táncmesterség és ezzel együtt a táncmester szerepe, megítélése minden korban attól függött, hogy maga a tánc milyen szerepet töltött be az adott közösség társadalmi életében. A reneszánsztól kezdve ennek különböző formáival találkozhattunk. Az *akadémiai* (udvari, színpadi, balett) táncmesterek a királyi, hercegi udvarokban és a színházakban működtek, a hivatásos táncosok képzését célzó színházi balettiskolákat vezették. A *kamarai* (céhes, társas) táncmesterek a nemesi, majd gazdag polgári családoknál vállaltak házi tánc tanítást. Polgári védettséget céhekbe tömörülésük segítette elő. A *vándormesterek* a 16. század közepétől a *commedia dell'arte* vándor színtársulatokkal utaztak és alkalmi táncoktatást vállaltak. Általában iparos mesterséggel is rendelkeztek. A vándor életmód lehetővé tette, hogy a kor divatos táncait terjesszék, mindezek mellett ünnepeket is szerveztek. A kamarai táncmesterek utánpótlását biztosították.⁴

Az ideális táncmester mintája⁵ megkövetelte a technikai képzettséget, műveltséget, gálans viselkedést és az amatőr, valamint a professzionális táncosok eltérő oktatásának módszertani ismeretét is. A magánórák mellett a csoportos gyakorlás szintén a praxis részét képezte, ez azonban csak a 19. század első évtizedeiben vált nyilvánossá, vagyis szélesebb társadalmi rétegek által szabadon látogathatóvá. A dualizmus korában már a nagy létszámú formációk, koreográfiák is kedveltek voltak, melyek a táncmester irányítását igényelték. Ekkorra már a bálrendezés mellett fiatalok tánccra való felkészítése, a társas viselkedés szabályainak megismertetése is a táncmester fontos feladata volt. A bálrendezés is a teendői közé tartozott, ezért személye az I. világháborúig nélkülözhetetlen volt a tánciskolákban és a báltermekben.⁶

⁴ Kaposi Edit: Adalékok az európai és a magyar táncmesterség történetéhez. *Tánc tudományi Tanulmányok, 1969–1970*. 1970. 163–165.

⁵ Johann Leonard Rost nürnbergi patrícus foglalta össze, 1713-ban megjelent *Von der nutzbarkeit des tanzes* című könyvében. Kaposi, 1970. 165.

⁶ Kaposi, 1970. 170.

A táncmesterség megkövetelte a színpadi (balett) tánctechnikában és a kamarai (társas)⁷ táncokban való jártasságot, valamint a korabeli divatos táncoknak és a társasélet illemszabályainak ismeretét, továbbá a hegedűjátékot. A 19. század folyamán a tánciskolák egyre szélesebb körben váltak elérhetővé, így a városi lakosság mellett a falvakban is megjelentek a táncmesterek.

E század a polgári demokratikus fejlődés és a nemzeti függetlenségi mozgalmak időszaka is volt, ekkor a korábbi közép-európai néptáncokból nemzeti társastáncok lettek. Ezek hangsúlyozása a közösségi eseményeken az identitás kifejezésének fontos eszközévé vált.⁸ A tánc- és viselkedésformák ismerete a bálokon vagy a társadalmi érintkezés egyéb eseményein elősegítette a társasági (társadalmi) életben való érvényesülést. Mindezek meghatározták a táncmester ideológiai szerepét, befolyását és az általános polgári műveltségre gyakorolt hatását.⁹

A 19. század első felében Pécsen – és általában a vidéki városokban – a német-osztrák, majd mintájukra a magyar színésztársulatok vállaltak bálrendezést, tánctanítást. Tanítottak színész-táncosként működő képzettségű előadóművészek, a Nemzeti Színház balettiskolájában némi táncos képzettséget szerzett nemesek és helyi iparosok is.¹⁰ Az I. világháborúig a legkülönbözőbb társadalmi osztályok és rétegek ismerkedtek meg a bálokon a táncmester által irányított, hosszú ideig kedvelt, vagy épp rövid ideig divatos de nagyobb tömegekben is járható páros táncokkal, játékos formákkal.¹¹

A nyilvános táncoktatás a 20. század közepéig nem művészeti, hanem erkölcsrendészeti, gazdasági és foglalkozáspolitikai kérdés volt. Magyarországon a táncmesterek a 19. század végéig egymástól függetlenül működtették iskoláikat. A Magyar Tánctanítók Egyesülete 1891-ben alakult meg.¹²

⁷ A társastánc szó 1803-ból ered, jelentése olyan tánc, amit kettőnél többen táncolnak. Kaposi, 1970. 166.

⁸ Kaposi, 1970. 168.

⁹ Kaposi, 167.

¹⁰ Kaposi, 163–192.

¹¹ Kaposi Edit: A versenytánc kialakulása és fejlődése. *Tánctudományi Tanulmányok 1967–1968*, 1968. 62.

¹² Bolvári-Takács Gábor: *Táncosok és iskolák*. Fejezetek a hazai táncművészképzés 19–20. századi intézménytörténetéből. Budapest: Gondolat Kiadó, 2014. 79.

A zsidók és a tánc

Az európai államok társadalmi és gazdasági szerkezetében a középkorban a zsidóság kisebbségként volt jelen. Integrálódásukat és gazdasági tevékenységeiket alapvetően talmudi törvénykezés korlátozta, melyet ilyen körülmények között nem lehetett fenntartani. A zsidó társadalmi és gazdasági élet egyre szélesebb körében vált gyakorlattá, hogy a vallási szaktekintélyek igazolták a korlátozások visszavonását.¹³ Ez is magyarázatot adhat arra, hogy zsidó, vagy zsidó származású táncmesterek már a reneszánsz idején is működtek Európában.¹⁴ A 19. században a zsidóság számára a vegyes nemű társastánc már a modernitás jeleként az emancipációt, az akkulturációt és a kulturális transzfert testesítette meg,¹⁵ a nemi normák megváltoztatásának metaforájává volt, mivel a hagyományos zsidó törvények a mai napig tiltják a férfiaknak és a nőknek, hogy együtt táncoljanak.¹⁶ Preusz József táncmesteri tevékenysége így illeszkedett a modernizálódó európai zsidóság törekvéseihez.

Tánchelyszínek

A 19. század első évtizedeiben Pécssett egymással összefüggő gazdasági és társadalmi folyamatok zajlottak, melyek nemcsak migrációs népességnövekedésben vagy a város arculatának megváltozásában nyilvánultak meg. A város társasági életének reformkori színterei – melyek a várost kelet–nyugati irányban kettészelő, a korabeli Szigeti kaput és a Budai Városkaput összekötő útvonalon vagy közvetlen közelében feküdtek – közigényeket kiszolgáló épületekkel egészültek ki.¹⁷ A fogadók és pol-

¹³ Katz, Jakob: A magyar zsidóság kivételessége. In: Varga László (szerk): *Zsidóság a dualizmuskori Magyarországon. Siker és válság*. Budapest: 2005. 38.

¹⁴ Vályi Rózsi: *A táncművészet története*. Zeneműkiadó, Budapest, 1969. 104–107; Orysiek Sheila: Those dancing Jews. *Jewish Sightseeing*. https://www.jewishsightseeing.com/writers_directory/sheila_orysiek/2007-01-02-jews_dance.htm (letöltés ideje: 2022. november 11.)

¹⁵ Gollance, Sonia: *It Could Lead to Dancing. Mixed-Sex Dancing and Jewish Modernity*. Stanford: Stanford University Press, 2021. 24. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503627802>

¹⁶ Rossen, Rebecca: *Dancing Jewish. Jewish Identity in American Modern and Postmodern Dance*. New York: Oxford University Press, 2014. 8. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199791767.001.0001>

¹⁷ Márfi Attila: *Pécs Szabad Királyi Város német és magyar színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1849–1886)*. Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1993. 175–178.

gári szalonok kisebb társalgóiból¹⁸ a század közepére tágas, nagy termekbe kerültek át a társas szórakozás alkalmai. A reformkort inkább a nemesi és polgári szalonokban rendezett kisebb társasági összejövetelek, szüreti és fánkmulató (farsangi) mulatságok jellemezték. A dualizmust a virágzó egyesületi mozgalom és a szabadidős tevékenységek (pl.: sport, turisztika) jelentőssé válása, a vendéglátó kultúra fokozatos átalakulása jellemezte, mely a közösségi, csoportos művelődési formákra is hatással volt. Ezek igényeit a tágasabb közösségi terek jobban ki tudták szolgálni.

Az egyesületek általában rendelkeztek saját vagy bérelt teremmel, ahova „odaszoktatták” a közönséget. A 19. század közepétől a nagyobb közösséget, szélesebb társadalmi réteget felölelő rendezvények (bálok, táncestélyek, tánctanítások és táncvizsgák) a belváros szűk körzetében, ezekben a nagy termekkel rendelkező, többfunkciós közösségi épületekben zajlottak. A legkedveltebbek a Polgári Casinó, a Nemzeti Casinó,¹⁹ a Vigadó, a Nádor szálló, később a Pannónia szálló, a Scholtz-féle sörkert és fennállásáig a Hattyú termei voltak.²⁰ A tánccal egybekötött rendezvényeket – a fentiek mellett – az egyesületi székházakban (például Pécsi Jótékony Nőegylet, Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet,²¹ Katholikus Kör), a Nemzeti Színházban, majd később iskolák nagyobb helyiségeiben is tartották. A szállodákban és fogadóknál rendezett családi házi bálok (polgárbálok) egyre inkább az egyéni életfordulók szokásaihoz kötődő szertartásos zenés-táncos eseménnyé váltak (keresztelő, eljegyzés, lakodalom, érettségi bankett stb.). A polgári otthonok a naptári év ünnepeinek (karácsony, húsvét), a kisebb családi évfordulók, jeles napok (névnap, születésnap, házassági évforduló) vagy a szűkebb társasági élet szokásainak (kártyaparti, házikoncert) helyszínei is lettek.²²

¹⁸ Márfi Attila: Pécs társasági és kulturális élete, szórakozási lehetőségei a dualizmus korában (1867–1914). In: Pilkhoffer Mónika – Kaposi Zoltán (szerk.): *A dualizmus kori Pécs történetéből. Városgazdálkodás – társasági élet – szegénypolitika*. Pécs: Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, 2017. 176–178. Gál Éva: Bálozás Pécsen a múzeumi források tükrében. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, LIII.*, 2015. 196–198.

¹⁹ A Pécsi Polgári Casino (Fő tér – Széchenyi tér) többségében a német nyelvű, a Pécsi Nemzeti Casino (Fő utca – Király utca) inkább a magyar érzelmű polgárokat tömörítette.

²⁰ Márfi, 2017. 221–225, Gál, 2015. 196–198.

²¹ A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet, amelyet 1869-ben hoztak létre, a legismertebb és a legnagyobb kapcsolatrendszerrel rendelkező, nem vallási célzattal alapított egyesület. Lásd: Vörös Károly: Polgárosodás és zsidóság Pécsen. In: Nagy Imre Gábor (szerk.): *Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921)*. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 2010. 361.

²² Márfi, 1993. 191.

A reformkori táncéletről így írt a korabeli sajtó:

„Bál minden héten kettő, kedden a német casinóban, mellynek tánczrendéből a csárdás kiküszöbölve van, szerdán a Hattyunál; nemzeti casinónk az idén egyet sem tart, kivéve netalán a tervben lévő ipar-védegyleti bált, mellynek majdanti jövedelmét a pesti főigazgatóság szabad rendelkezése alá felküldeni akarják. Beszélnek egy statusok²³ báljáról is; ha az egyik vagy másikból lesz valami: a Pesti Divatlapnak alkalmasint megsugandom. Tánczosné és tánczos szűkében tudom nem leszünk, mert magában Pécsben mind a két nemből annyi van, hogy sok, s dicséretükre legyen mondva, hogy a keringőt, polkát, francziát, s lánczot alig láttam valahol annyi kellemmel tánczolni, mint itt, de a körmagyarban keveset kivéve, bizony nagyon gyengék, s azt vagy franczia léptekkel olyan csúsztatva, vagy pedig erőtetett haute-voleé modorban, azaz: csak épen sétálva szeretik lemorzsolni. A csárdást pedig valami Ormay nevű tánczművész épen most tanítja, s belőle f. hó 10-én volt a próba, a legfényesebb sikerrel arra, hogy nemzeti tánczunk közöttünk soha meg ne honosuljon. Én nem tudom, hol tanulta Ormay a nemzeti tánczot, de a csárdás felőli nézéseim egészen különböznek az övéitől, colonneokba állítani fel a párokat, francziánál szükséges, de csárdásban soha sem láttam.²⁴ A puszták fia ezt bizonyosan nem teszi; ha kedve pattan, kézen ragad egy hölgyet, oda áll, hol még egy kis tágasságot lát, s lejt, apróz, mint lelkesedése vezet, s mint a zene lassú vagy friss, s fordul ha neki tetszik, s annyiszor, mennyiszor kedve tartja, minek hát ide az a szoros meghatározás állásban, lépésben és fordulásban? Járja minden úgy, a mint tudja, s ha már a körmagyarban azt a lépést kell csinálni a másodiknak, a mit csinált az első, hagyjuk itt meg a szabad akaratot; szebben mozog a magyar, ha idegen kéz nem vezet! De a rendes bálokban majd talán jobban megy?!”²⁵

A tánchelyszínek tehát az adott korszak társadalmi igényei szerint változtak. A reformkor szalonjaiból és fogadóiból a század közepére

²³ Statusok: Magasabb társadalmi ranggal rendelkező személyek.

²⁴ Ormay táncművész csárdásával kapcsolatban tett megjegyzése egyrészt utal Szöllősy Szabó Lajos (1803–1882) táncos, koreográfus, táncmester 1841-ben készített *Körmagyar* c. koreográfiájára, mely a korabeli, több pár által táncolt, szabályozott szerkezetű és térhasználatú társastáncot „magyar” tánclépésekkel alkotta meg. Lásd: Dóka Krisztina: Közelkép a 19. század végének népi tánc kultúrájából. *Tánc tudományi Közlemények*, 2016/2. 65. A szövegből kiolvasható továbbá, hogy nemzeti karakterű táncok komponálásával mások is kísérleteztek.

²⁵ *Regélő Pesti Divatlap*, 1845. január 26. 133.

egyesületi székházak, kaszinók, szállók nagytermeibe kerültek át. A különböző társadalmi rétegek korábbi tánchelyszínekhez kötődő elkülönülése ezzel a nemzeti identitás és a társadalmi helyzet metszetébe került.²⁶ Vagyis a táncos rendezvények lehetőséget adtak a szimbolikus társadalmi határok átlépésére, az „átjárhatóság szezonális lehetőségére”.²⁷ Ez nem csupán a polgári demokrácia kiszélesedésével, de a nemzeti identitás szélesebb társadalmi kifejeződésével is együtt járt.²⁸ A bálók rangját már nemcsak a magas rangú vagy tisztségű vendégek jelenléte (és a sajtóban publikált felsorolása) vagy a szélesebben vett polgári ízlés reprezentálása és a nemzeti karakter kihangsúlyozása határozta meg, hanem a táncmester személye, tudása, kardinális szerepe a tanításban, a „tánczvigalmak” előkészítésében és lebonyolításában.

A pécsi zsidók

Miután Pécs szabad királyi városi rangra emelkedett (1780), II. József uralkodásának idején (1780–1790) kezdődtek meg az első kísérletek az addig kitiltott zsidóság betelepülésére.²⁹ Lakhatási engedélyt először 1788-ban kapott két zsidó család. A zsidók száma az elkövetkező évtizedek alatt lassan növekedett.³⁰ „Egy 1839-ből való egyházi összeírás 1761 zsidót tart számon, akik mintegy 250 családban éltek, többek között Siklóson, Pécsváradon, Szekcsőn, Pellérdén.”³¹

Az 1840. évi XXIX. törvénycikk a város kirekesztő törekvései ellenére is megteremtette a betelepülés jogát az addig kitiltott zsidóság számára.³² Ebben az évben jött létre a Chevra Kadisa, a zsidó hitközség alapszabálya, és 1842-ben kezdte meg itt működését Lőw Izrael megyés főrabbi. Az 1848-as eseményeket követően Pécsen is felerősödött a zsidóellenes hangulat, miközben a zsidó emancipációt a vallásreform radikális kép-

²⁶ Kaposi Edit: A magyar társastánc-szakirodalom forráskritikai vizsgálata. *Táncstudományi Tanulmányok 1986–1987*. 1987. 179.

²⁷ Schweitzer Gábor: „A fiatalság muzsikál szívünkben”. Jogászélet a Pécsi Püspöki Joglyceum falain belül és kívül a 19-20. sz. fordulóján. *Pécsi Szemle*, 2005/4. 56–65. itt: 65

²⁸ Márfi, 1993. 191.

²⁹ Radnóti Ilona: Adatok a Baranya megyei zsidóságról a 18. századi összeírások alapján. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. 39. 1994. 135–142.

³⁰ Schweitzer József: *A Pécsi Izraelita Hitközség Története*. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1966. 20–23.

³¹ Mitzki Ervin: *A Pécsi Izraelita Hitközség története. Rövid áttekintés*. Pécs: Pécsi Izraelita Hitközség Hagyomány Szociális Alapítvány, 2009. 5.

³² Radnóti Ilona: A Pécsi zsidók története I. A betelepülés. *Pécsi Szemle*, 1999. nyár, 11–19.

viselői az „Izraelita Újító Egylet” létrehozásával igyekeztek szervezett keretek között megvalósítani.³³

Pécsett a 19. század folyamán a zsidó iparosok és kereskedők a gazdasági modernizáció legfontosabb szereplőivé váltak. Ez azonban szükségszerűen együtt járt a belső differenciálódást felerősítő társadalmi átalakulásukkal is.³⁴ A reformkor pécsi zsidósága nyelve, névhasználata, identitása és vallása kapcsán is válaszút elé került. A zsidó emancipáció elve mögött meghúzódó integrációs (asszimilációs) törekvések felerősítették, kiszélesítették belső megosztottságát. Az *ortodox*³⁵ és *neológ*³⁶ elkülönülés mellett voltak, akik egyik irányzathoz sem csatlakoztak (*status quo ante*), vagy már minden vallásos köteléktől megszabadultak. A pécsi hitközség az 1868–69-es zsidó kongresszust követően a *neológ* álláspontot fogadta el, szervezetileg azonban a *status quo ante* irányzathoz csatlakozott.³⁷ Mindezek ellenére a zsidóságot a legkülönbözőbb rétegek között fennálló – a társadalmi védekezési ösztönben, a családi kötelek és a gazdasági együttműködés fenntartásában megnyilvánuló –, sajátos szolidaritás jellemezte.³⁸

Pécs első táncmestere

Lenkei Lajos³⁹ 1934-ben írt könyvében így emlékezik meg Preusz Adolfról:

„Ennek ellenkezőjét mondhatjuk a több évtizeden át utolérhetetlen, legkülönb pécsi zongoristáról, Preusz Adolfról, aki sok világot járt művésszel vehette volna fel a versenyt, de itthon még azt is eltitkolta, amikor külföldön a nyári hónapokban hangversenyeket adott. Sohasem kérte magát neki szimpatikus társaságban, hogy üljön a zongora mellé és

³³ Radnóti Ilona: 1848 és a pécsi zsidók. *Pécsi Szemle*, 1999 ősz, 22–23.

³⁴ Katz, 2005. 28–30.

³⁵ A zsidóságnak az az irányzata, amely nem csatlakozott sem a kongresszusi határozatokat elfogadókhöz (neológ), sem az azokat elutasítókhöz (ortodox).

³⁶ Újító szellemű zsidó vallási irányzat.

³⁷ Vörös, 2010. 359.

³⁸ Katz, 2005. 33–35.

³⁹ Született Gutmann Joákim (1864–1933), morvaországi zsidó származású tanító, újságíró, a *Fünfkirchner Zeitung* (1885), a *Pécsi Újság* (1893), majd a *Pécsi Napló* (1894) munkatársa, szerkesztője, illetve főszerkesztője. Lásd: Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon II. (L–Z)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.; Ujvári Péter (szerk.): *Magyar zsidó lexikon*. Budapest: A Magyar Zsidó Lexikon Kiadása, 1929. 531.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái VII. (Köberich–Loysch)*. Budapest: Hornyánszky. 1900.

megszólaltak vaskos, erős ujjai alatt a billentyűk és a klasszikusok örök-szép alkotásait szebben, több átéléssel kevés hivatásos művész játszotta, mint Pécs első táncmesterének fia, aki még maga hegedült növendékei táncóráira. Bizonyára a szülői házban szívta magába szenvedélyét a zene iránt, és önmagát folyton tökéletesítve, amellet rendesen és lelki- ismeretesen látta el hivatalát is, mint Baranya Vármegye főszámvevője, és Mende Lajos dr.-nak tiszti főorvossá való kinevezéséig annak egyedüli zsidó vallású tisztviselője.”⁴⁰

A Preusz család⁴¹ anyakönyvi adatai⁴² az 1848-as zsidó összeírás,⁴³ valamint az Israel Lów főrabbi által 1850-ben készített *Conscription Buch* alapján⁴⁴ Preusz József 1808-ban született Tétényben,⁴⁵ és 1870-ben hunyt el Pécssett.⁴⁶ Felesége, Bruckner Zsófia 1811-ben született Bonyhádon. Preusz József Téténytől Pécsig tartó életútjáról – így tanulmányainak helyéről és módjáról, valamint házasságáról – még nem rendelkezem forrásokkal. Gyermekai: Adolf (1836–1908.08.29., Pécs), a Duna Gőzhajózási Társaság tisztviselője, Baranya vármegye könyvvivője, a Mecsek

⁴⁰ Lenkei Lajos: *Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései*. Pécs: Pécsi Napló, 1934. 171–172.

⁴¹ Mivel a korban még nem kötötték meg helyesírási szabályok a nevek írásképét, azok számtalan alakban (magyar, német, latin) előfordultak: Preis(s), Preus(s), Praisz, Preisz, Preusz, Preuß. Ezért a narrációban a Preusz formát használom, az adatok közlésekor pedig az ott használt formákat jelenítem meg.

⁴² Digitális anyakönyvi adatbázis a <https://www.familysearch.org/> oldalon elérhető. Az anyakönyvek fotói indexálva fellelhetőek az érvényben lévő adatvédelmi törvények által meghatározott évekig, tematizálva (halotti, házassági, születési) és felekezet szerint is. A pécsi izraelita anyakönyvek a 007951731, 007951748, 007951749 és 007951750 mikrofilmeken találhatóak.

⁴³ *Magyar Királyi Helytartótanács: Conscriptio Judaeorum 1848*. The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, Family History Library, International B1 Floor Film: 719823. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSMW-39BX-B?i=237&cat=352982> (letöltés ideje: 2022. november 11.)

⁴⁴ Israel Lów: *Coscription Buch 1850*. Pécsi Izraelita Hitközség Iratai. (Kézirat)

⁴⁵ A település 1949-ig önálló település volt, majd Budapesthez csatolták, és Budatéténnyel, valamint Budafok nagy részével napjainkban a XXII. kerületet alkotja. A tétényi zsidók történetével foglalkozik Bayer Árpád –Pelikán Imre: *Baross Gábor-telep története kezdetektől a Budapesthez csatolásig*. Budapest: Budapest XXII. kerület Önkormányzata, 2014. című kötete, melyből rövid összefoglalókat ad a „barossblog” weboldal: <http://barossblog.blogspot.com/2014/07/zsidok-nagytetenyben-szetvalt-de.html> (letöltés ideje: 2022. október 03.)

⁴⁶ Preusz József halotti anyakönyve *Házasultak, halottak 1860–1895*. Family History Library, International B1 Floor Film: 642738, Items 1-3, Film: 7951749 Kép: 208. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS8S-LXZ-Q?i=207&cat=243662>- (letöltés ideje: 2022. október 13.)

Egyesület⁴⁷ és a pécsi Színházi Bizottság tagja (1883 és 1886 között),⁴⁸ zongoraművész, zenetanár. Eduard (1842.12.04., Pécs – 1896.04.21., Bécs), zeneszerző, karnagy.⁴⁹ Coloman (1844 – 1917.05.03., Bécs),⁵⁰ Wilhelmina (1849.03.12. – ?), valamint Sigmund (1858 – ?) császári és királyi járásbíró, Bécsben (Pécsi Figyelő, 1900.3.).

Adolfról és Zsigmondról a híres pécsi porcelángyáros egyik leánya is megemlékezik. Naplójának részlete szoros barátságukról tanúskodik:

„Zenére itt voltak, mint barátok és mesterek, a Preuss testvérek. Mindkettő kiváló zongorista. Adolf, aki itt élte le életét és mindvégig kedves barátunk maradt, a DGT (I. cs. K. szb. Dunagőzhajózási Társaság)⁵¹ tisztviselője volt. Fivére [Zsigmond] Bécsbe ment, ahol karmesterként működött [...] Otthon élénk társadalmi életet éltünk, még tánciskolánk is volt. Húszan voltunk, tíz táncospár. Atyánk, aki szerette a fiatalságot, néha ott fogta az egész társaságot, a rögtönzött vacsora után zenével és társasjátékkal töltöttük az időt, és szüleink velünk szórakoztak. Táncosaink javarészt joghallgatók voltak, a lányok pedig atyánk ismerőseinek gyermekei. Otthoni, magányos nevelésünk folytán ebben az időben még nem voltak igazi barátnőink. Egy táncosunknak, a szellemes Breitenfeldnek az az ötlete támadt, alakítsunk dilettáns színtársulatot. Az ötletet megvalósítottuk. Volt igazgatónk, alapszabályaink, levéltárunk, pecsétünk és megszámlálhatatlan próbánk, s mindenekfelett védnökünk! Drága atyánk még egy függönnyel és díszletekkel is ellátott színpadot is állíttatott a nagy ebédlőnkbe [...]. Egész ifjúkörünkben nagy volt az irodalom és zene iránti érdeklődés és a természetrajongás. Holdfényes estéken, a teraszon ülve áhítatos csendben hallgattuk barátaink, Preuss Adolf és Zsigmond remek zongorajátékát...”⁵²

⁴⁷ Kiss József: *A Mecsek Egyesület jelentése az 1901-ik évről*. Pécs: Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1902. 87.

⁴⁸ Márfi, 1993. 246.

⁴⁹ Felesége a strasbourggi születésű Caroline Lauchheim (1857.09.02.), akivel 1882-ben kötnek házasságot. Fiuk – Preusz József unokája – *Paul Preuss* (1886.08.19. Altaussee – 1913.10.03.) botanikus, alpinista, a szabad egyéni mászástechnika megteremtője. Lásd: 51. sz. lábjegyzet.

⁵⁰ A halálozási adatokat (anyakönyvi bejegyzések és gyászjelentések) Eduard Preuss egyik leszármazottja bocsátotta rendelkezésemre a myheritage.com oldalon keresztül.

⁵¹ Első Császári és Királyi Szabad Dunagőzhajózási Társaság.

⁵² Tolvay Ferenc: *A Zsolnay-kód. Feltárul a legendás Zsolnay család titka*. Pécs: Alexandra Kiadó, 2017. 70–72.

A 19. század végi zsidó migrációs hullám idején a Preusz fiúk is elhagyták szülővárosukat, és atyai örökségük és műveltségük révén Bécsben vagy környékén teremtettek maguknak egzisztenciát.⁵³

A Preusz József városba költözési kérelmével összefüggésben keletkezett iratok, valamint a gyermekeivel kapcsolatban ismert adatok alapján egy több nyelvet beszélő, magas műveltséget szerzett, a tanításban jártas ember képe bontakozik ki. A városi hivatalok és egyesületek szemében elsősorban kalligráfus⁵⁴ volt, aki városi megbízatások során okleveleket, díszes iratokat készített. Mindezek mellett zenetanárként is működött, aki – a magántanítványok mellett – gyermekeit is maga tanította otthon. Mint zongorista és karénekes a *Pécsi Dalárdának* – később Adolf fiával együtt – alakulásától fogva tagja volt. Az 1865/66-os évkönyvben még megemlíti a nevét.⁵⁵ A már említett írás és a városba költözési engedélyben írtak alapján táncmester is volt, aki még nem a nyilvános táncoktatást szervezte, hanem polgári szalonok kisebb, családi közösségeit, nemesi, polgári családok gyermekeit tanította táncra és illemre. A tanítást a táncmesteri hegedűn kísérte.

1833-tól tudatosan gyűjtötte az ajánlásokat a városba költözéshez. Ezek az iratok németül, magyarul és latinul készültek, melyeket végül 1841-ben nyújtott be engedélyezésre. Ennek a levéltári katalógusban szereplő felirata szerint: „*Preisz József szépírást tanító zsidó magát városi lakónak bevétetni kéri – bevétetik*”.⁵⁶ A kérelmet Preusz József képviselőjében Weismayer Moses, az 1786-ban elsőként betelepelési engedélyt kapott Weismayer Márk fia terjesztette elő, aki ekkor a Pécsi Zsidó Község első elöljárójaként tevékenykedett.⁵⁷

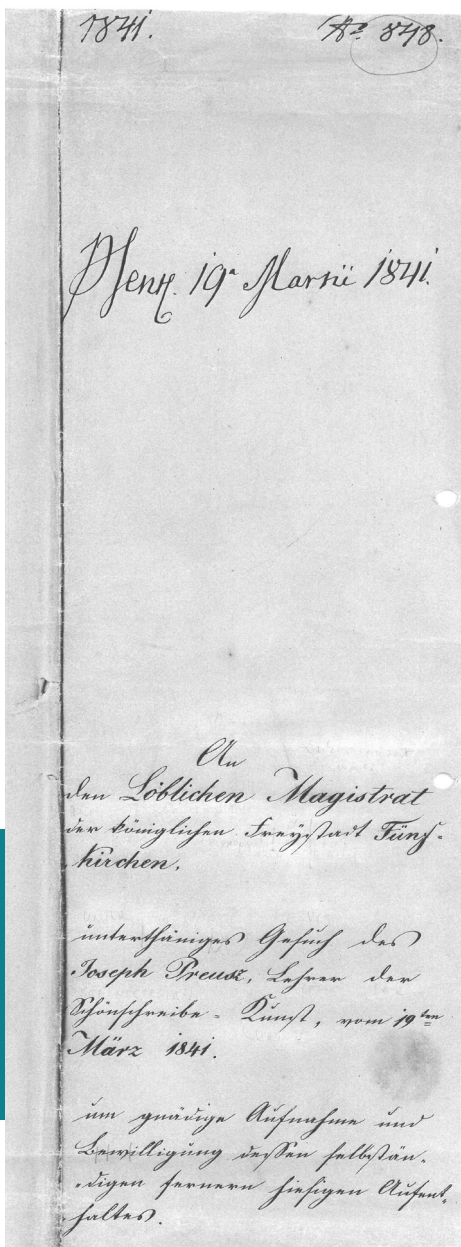
⁵³ Az anyakönyvek és a gyászjelentések alapján. Lásd: 51 sz. lábjegyzet.

⁵⁴ A kalligráfia a díszes „szépírás”, vagy „ékes írás” művészete.

⁵⁵ Angyal Pál: *A Pécsi Dalárda negyedik évkönyve az 1865-66-ik évre*. Pécs: Pécsi Dalárda, 1866.

⁵⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei és Törvényhatósági Iratok, Pécs Város Tanácsának iratai (1681–1868), Tanácsai iratok (1681–1847), MNL BaML IV.1003.b.848/1841.

⁵⁷ Hábel János: Moses W. *Pécsi zsidóság*. 2016. <https://pecsizsidóság.wordpress.com/2016/02/07/moses-w/> (letöltés ideje: 2022. november 11)

Preusz József kérelmének
előlapja (részlet), 1841.
MNL BaML IV.1003.b.848/1841

„Fünfkirchen Szabad Királyi Város Dicséretes Bírójának

Engedelmes kérés Preusz József képzőművészeti tanártól 1841. március 19-én.

Önálló további itteni tartózkodásának kegyes kivételéért és jóváhagyásáért.”⁵⁸

⁵⁸ A szerző saját fordítása.

Egy másik lapon a vármegye tisztviselői is igazolták tevékenységét:

„Hogy a tulso lapon nevezett Preusz Jozseff Calegraphust itten Péts Várossában már tíz Esztendők el forgása alatt tudományom szerént /: minthogy valami 4. Esztendeig vélem egy Házban bérben volt /:/ lakván, magát jámborul s' jozanull viselte, és nem tsak otthon, hanem privat Házokban, többeket szép írásra tanitot, 's nem egyszer vagy kétszer, 'sőt számtalanszor számomra tellyes megelégedésemre rész szerént leveleket, rész szerént Hiteles Irományokat minden orában kész volt le irnyi, bizonyítom. Mellyről is adom ezen bizonyitto Leveletem.

Pétset 26ik 8ben 833.

Dezséri Országgh m.p. Imre Tettes Ns Baranya Vgye Allszolga Birája

Tomas Nendtvich m.p. Gyógyszerész”

„Zeugniß

Womit dem Lehrer Joseph Preuß bezeuget wird: daß derselbe in dem durch 10 Jahre hier gegebenen

Unterrichte im Schönschreiben, Tanzen, und in der Musik lobenswerth den Erwartungen und dem

Bedürfnisse hiesigen Publikums selbst entsprochen, auch durch anerkannt sittliches Betragen sich der

unbefangenen Empfehlung verdient und würdig gemacht habe.

Fünfkirchen, im Oktober 1833. Karl Dollinger m.p. Bürgermeister”

Abjuration.

Znügyiz.

Womit dem Lehrer Josef Pernis bezeugt wird:
Daß derselbe in dem Jahr 10. Jahr sein gungeltes
Lehreramt in Pesth, Vayna und in der Stadt
Lobnitsch dem Gewerthung und dem Ende seiner
von Publikation selbst; aufgegeben, und demselben
schicklich entzogen sey die unbeschränkte
Wahl und würdig gemacht. Sub.
Lützky, im Oktober 1833.

Karl Dollinger m.p. Bürgermeister

Præsentium Exhibitorum Josephum Preuss Israelitam per decursum de-
cem Annorum, quo in hac Libera, ac Regia Citta Stockholmsi Arte
sua Calligraphica vitæ media sibi procuravit, cum in suscipi-
endis Instructionibus Industriam adhibuisse, ac mores legi-
bus conformes egisse, ut omnibus, quibus expediret, tute commo-
dari posset, attestat. 5 Ecclesie die 20. 8bris 1833.

Præmentionatum Josephum
Preuss cum optimo Progres-
su Artem Calligraphicæ in-
formasse, hinc testat

Joannes Mendlik m.p.
Normalium & in Institutio
Eglio Paeparandicæ
Cede. Professor.

Anton Rispner m.p.
Lützky.
J. Taitl m.p.
Gundelsmann.

Anton Schenkler m.p.
Waisnauer in Pesth.
Joann Bethö m.p. in der Stadt
Craator.

Ludovicus Barthos Gottus Ba-
... ..

Ignatius Furtking m.p. Pfälze
Cittis 5. Ecclesiensis Capitaneus
Gottum item Baranyensis &
Cecögenfis Tabulæ Judicis itf.
sepsæ.

Joseph Barone Schweikhardt
yrtow Pal von Ritterschild.
Jos. Jacpini m.p. S. Dominy Dae.
denso jub. Inspector.

Antonius Girar m.p. Gottus
Baranya Physicus Cede, hujus
et aliorum Gottum itf. Judic
Apsæ.

Rosalie & Hegedüs m.p.
yrtow den Znügyiz 10. Jahr
aus der Form sey undax.
Nicht ynwurmen worden
von Preisel -

Mutatvány a dokumentum egyik oldaláról, 1841. MNL BaML IV.1003.b.848/1841

„Praesentium Exhibitorum Josephum Preusz Israelitam per decursum decem Annorum, quo in hac Libera, ac Regia Citte Quinte Eclesiensi arte jua Calligraphica vitae media tibi procuravit, eum in suscipiendis Instructionibus Industriam adhibitse ac mores legibus conformes egisse, ut omnibus quibus expedit, tute commenlari prossit attestoe. Quinte Eclesiis die 26 a 8 bis 833

Prae mentionatum Josephum Preusz cum optimo progressu Artem Calligraphiae informate, hisce testor

Joannes Mendlik m.p. Normalium & in Instituto Epptis

Praeparandiae Ord: Professor,

Anton Nieszner m.p Bürger, I: Taitl m.p. Handelsmann

Anton Schneckberger m.p Waisenamt Verwalter

Joann Pethő m.p. I. Dnű Valpo jubik R: Exactor

Ludovicus Barthos Hottus Baranyensis Fiscus Magistratualy”

Ezekkel együtt 11 hosszabb-rövidebb méltató szöveg, valamint 34 aláírás található az iratokon. Az aláírók között polgármester, gyógyszerész, szolgabíró, vármegyei ülnök, adószedő, táblabíró, orvos, ügyvéd, katonatiszt (őrnagy), vármegyei bizottsági felügyelő és a királyi tábla hiteles jegyzője is szerepel. A bejegyzések a kérelmező kiterjedt kapcsolati hálóját és tevékenységi körét tanúsítják.

A helyi sajtóban,⁵⁹ egyéb kiadványokban neve igen kevés esetben bukkan fel. Ezek alapján tudjuk, hogy 1841-ben a Pécsi Szent Egylet, a zsidó hitközség jótékonyági szervezetének tagja.⁶⁰ A gyülekezet ekkor – vele együtt – 15 zsidó családfőt számlált. 1843-ban ülőhelyet váltott az első pécsi zsinagógában.⁶¹

1846-ban a kalligráfusként jegyzett mesternek három fia és egy lánya volt. Az adózáshoz évi 30 forint jövedelemfelesleget jegyeztek fel.⁶²

Az engedélyezett beköltözést követően még egy ideig bérletben a Budai külvárosban, majd a Jókai u. 5–7. telken lévő házban lakott. Ebben az

⁵⁹ *Fünfkirchner Intelligenz Wochen-Blatt* (1832-?), (Pressfeisre Flugblätter) *Fünfkirchner Zeitung* (1848–1849, 1870–1906), *Pécsi Lapok* (1860–1862, 1867–1925).

⁶⁰ *Pécsi napló*, 1928. február 26. 5.

⁶¹ Hábel János: Az első zsinagóga ülőhelyei. *Pécsi zsidóság*. 2013. <https://pecsizsidóság.wordpress.com/2013/12/25/az-első-zsinagoga-ulohelyei> (letöltés ideje: 2018. július 25.)

⁶² Cserkúti Adolf: *Az első pécsi zsidók*. Pécs: Magánkiadás, 1914. 26.

épületben működött 1852. október 1-től „Franz Josef Lehranstalt” néven⁶³ a zsidó elemi iskola, amelynek pénztárnoka volt. Kinevezésének ideje és működésének időtartama a forrásból nem deríthető ki, csupán az iskola megszűnésének éve.

„A mintaiskolát, mely kedvező körülmények közt prosperált, az 1868. évi zsidó egyetemes gyűlés határozata folytán beszüntették, tanítóit kielégítették s helyébe a pécsi izr. hitközség 1872-ben négy osztályú vegyes iskolát létesített...”⁶⁴

Az oktatás azonban ekkor már nem itt volt, mivel ezt a telket vásárolta meg Preusz József, és kapott rá építési engedélyt 1861-ben.⁶⁵ A lakóház – és ekkor még iskola – mellé épített saroképületben felesége, Bruckner Zsófia önálló divatáruüzletet működtetett. Az épület 1873-ban került új tulajdonba.⁶⁶

Preusz József táncmesterként a reformkorra jellemzően családoknál, kisebb közösségekben vállalt házi tanítást, ami bizalmi légkört és erkölcsi feddhetetlenséget kívánt. A számára adott igazolások alapján Pécs magasabb rangú köreibe is bejáratos volt. A nemzeti mozgalmak időszakában – főként táncmesterként – a magyar nemzeti táncok megismerését és tanítását is fel kellett vállalnia. Identitásának jellemző vonása, hogy sem ő, sem gyermekei nem magyarosították nevüket. A művészet oktatása és közvetítése mellett aktív hitéletet élhetett, de minden jel szerint bizonyosan nem lehetett a hagyományhú irányzat követője.

Az érvényesülés útjai

A preindusztriális társadalomban nem csak a társadalmi rang, státusz, de a kapcsolatok (rokonsági rendszer) újratermelésének konstitutív kulturális tényezője volt a tánctudás mint gyakorlati, de egyben szimbolikus eszköz. A modern társadalmi rendben a rokonsági rendszer és a társadalmi státusz mellett új, cselekvésre készítő erők formáltak

⁶³ Madas József: *Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény.* Pécs: Janus Pannonius Múzeum, 1978. 225.

⁶⁴ Várady Ferencz: *Baranya múltja és jelene II.* Pécs: Telegdi Ármin Könyvnyomda, 1897. 389–389.

⁶⁵ MNL 1861: MNL BaML IV.1106.b.2358.4242/1861. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Megyei és Törvényhatósági Iratok, Pécs Város Tanácsának iratai (1848–1871), Tanácsi iratok (1848–1870); Madas, 1978. 226.

⁶⁶ Madas, 1978. 226.

a mindennapi életet és a lokalitás horizontjait. A nemzet, haza, otthon mint a kollektív identitás szellemi erőtere⁶⁷ újabb lehetőséget adott a nemzeti törekvésekhez való kapcsolódáshoz, a pécsi zsidó közösség neológ irányultsága pedig utat nyitott a magyarságba, a városi polgárságba történő integrációhoz.

A nemzeti karakter hangsúlyozása mellett új jelenségként a lokálpatriotizmus, a mecenatúra, a filantrópia és a felekezetiiség⁶⁸ határozta meg a lokalitás kapcsolatait és kontextusait.⁶⁹ A nemzeti karakterű táncok tanítása a lokálpatriotizmus megnyilvánulásaként is felfogható. Preusz filantróp magatartását a Pécsi Dalárdában mint kulturális szervezetben való tevékenysége és egyleti felülfizetései,⁷⁰ valamint a jótékony szervezetek báljai számára végzett táncmesteri munkái tanúsítják. Felekezeten kívüli kapcsolatait a városvezetéssel, egyletekkel, alapítványokkal szépírói (oklevelek, hivatalos iratok készítése), zene- és tánctanári tevékenysége alapozta meg. A bizalmi légkört megkövetelő magán- és kiscsoportos tanítás a polgári közép- és felső osztályt is érintette, de az erre utaló kérelem aláírói között iparosok, kereskedők, a felsőoktatás szereplői egyaránt jelen voltak.

Kapcsolatainak kialakítására, fenntartására, megújítására felekezeten belül is törekedett. A zsinagógában helyet vásárolt, és tagja volta a zsidó jótékony Szent Egyletnek.

Rokonsága, családja révén a tétényi és a bécsi zsidó közösséggel, valamint a pécsi nagyiparos zsidó családokkal is kapcsolatban állt. Felesége divatáruüzlete nemcsak gazdasági lehetőséget biztosított a család számára, de fenntartotta, újratermelte, megújította kapcsolati tőkéjüket.

⁶⁷ Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest: Osiris – Századvég, 1995. 68.; Bitskey István: Felekezetiiség és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában. In: *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. A 2013. május 6-án megválasztott akadémikusok székfoglalói*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2013. 15.

⁶⁸ Glässer Norbert – Zima András: Az „izraelita paritástól” a felekezetiközi kapcsolatokig a 19. század végi Óbecsén. A lokalitás szerepe egy modernizálódó járási elitben. *Korall*, 87, 2022. 95.

⁶⁹ Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3. 3–31

⁷⁰ Angyal Pál: *A Pécsi Dalárda harmadik évkönyve az 1864-65-ik évre*. Pécs: Pécsi Dalárda, 1865. 30, 39, 49; Angyal Pál: *A Pécsi Dalárda negyedik évkönyve az 1865-66-ik évre*. Pécs: Pécsi Dalárda, 1866. 43, 48; Bánffay Simon: *A Pécsi Dalárda első évkönyve az 1862-63-ik évre*. Pécs: Pécsi Dalárda, 1863. 28, 31; Bánffay Simon: *A Pécsi Dalárda második évkönyve az 1863-64-ik évre*. Pécs: Pécsi Dalárda, 1864. 30, 38.

Preusz József zsidó zenetanár, kalligráfus és táncmester azért tudott városi polgárként érvényesülni, mert tudása alapvető társadalmi szükségleteket szolgált ki, táncmesteri tevékenységével a modern polgári értékrendet képviselte. Felekezeten kívül és belül is aktív szerepet vállalt. Olyan speciális tudások birtokában volt, melyek lehetővé tették egy széles kapcsolatrendszer kialakítását és ezen keresztül integrálódását a pécsi polgári társadalomba. A vallási kötelékek feloldását a neológ irányzat felvállalása tette lehetővé. Kalligráfusként a városi és egyéb szervezetek működéséhez szükséges szolgáltatást nyújtott. Táncmesteri tevékenysége nemcsak az általános polgári műveltségben betöltött szerepe miatt volt fontos: a tánc a társasági életben való érvényesülés és a nemzeti identitás hangsúlyozott kifejezésének egyik eszköze volt, mely a modern polgári társadalomban valós társadalmi szükségletként volt jelen.